

Романюк Л. Мовний вияв мовчання й тиші в «Лісовій пісні» Лесі Українки // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 115–122.

Romaniuk L. Language Tokens to Convey Stillness and Silence of Nature in Lesia Ukrainka's Drama «Forest Song» // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 115–122.

УДК 821.161.2-6 Українка

МОВНИЙ ВИЯВ МОВЧАННЯ Й ТИШІ В «ЛІСОВІЙ ПІСНІ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Людмила Романюк

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглянуто мовчання як невербальний засіб комунікації; окреслено особливості вияву мовчання в драматичному тексті, враховуючи багатоаспектність цього феномену; встановлено особливості вияву «мовчання природи» В «Лісовій пісні» Лесі Українки; досліджено опорні лексеми на позначення мовчання й тиші; проаналізовано взаємозв'язок мовчання й тиші у драмі-феєрії; простежено специфіку їхнього мовного відображення у творі; визначено комунікативні передумови мовчання; з'ясовано різні емоційні стани героїв, що супроводжуються мовчанням; виявлено специфіку зв'язків мовчання з мовленням.

Ключові слова: невербальна комунікація, мовчання, тиша, вербалізація, персоніфікація.

Вступ. Вербальна складова – основний засіб і компонент комунікації, проте важливу роль відіграють і невербальні елементи в комунікативному акті передачі інформації. Значний інтерес у дослідників невербаліки викликає категорія мовчання як невід'ємна частина мовленнєвого спілкування. Однак обсяг теоретичних досліджень цього феномену, порівняно зі складністю проблеми, залишається незначним. Такі праці в основному стосуються мовчання у художній літературі, зокрема у творчості Лесі Українки.

Різноаспектні вияви феномену мовчання в художньому дискурсі досліджено в працях Т. О. Анохіної [1], О. Т. Сливинського [6], Л. В. Солощук [7; 8]. Зокрема, Т. О. Анохіна визначила невербальні (графічні) засоби позначення комунікативного мовчання в англomовному художньому дискурсі. О. Т. Сливинський на прикладі текстів болгарських письменників 60-90 рр. ХХ ст. дослідив структуру мовчання й проблему «мовчазного» героя. Л. В. Солощук зосередила увагу на взаємодії вербальних та невербальних компонентів в англomовному дискурсі. Кілька праць присвячено безпосередньо невербальним елементам комунікації у творах Лесі Українки. Зокрема, М. О. Зубрицька акцентує увагу на рецептивно-естетичному навантаженні музичності тексту в «Лісовій пісні» [4]. Однак мовні засоби вияву мовчання, його комунікативні передумови, семантична структура в цьому творі дотепер залишаються поза увагою дослідників,

зокрема окремого вивчення потребує специфіка його мовного відображення в драматургійному тексті, функціонально-семантична типологія та взаємодія природи мовчання й тиші. Цим і мотивований вибір теми нашого дослідження.

Мета роботи – з'ясування опорних лексем на позначення мовчання у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», специфіки його мовного відображення у творі, визначення комунікативних передумов та семантичної структури, а також зв'язок мовчання й тиші.

Матеріал і методи дослідження. У дослідженні застосовано описовий метод для систематизації фактичного матеріалу; метод суцільної вибірки – для встановлення системи мовних одиниць, що репрезентують мовчання; метод контекстуального аналізу – для з'ясування семантичної структури опорних лексем; елементи лінгвостилістичного експерименту – для зіставного вивчення типологічних та диференційних засобів експлікації мовчання й тиші.

Результати дослідження та дискусія. Вербальні та невербальні засоби комунікації в структурі будь-якого тексту, як відомо, взаємопов'язані та залежать один від одного. Це означає, що, сприймаючи словесну інформацію, варто враховувати також невербальні елементи, оскільки вони завжди взаємодіють зі словесними, виконуючи ряд функцій, зокрема інформативну, мислетвірну, імпресивну, емотивну, естетичну, контактновстановлювальну, пізнавальну.

Мовчання узвичаєно визначають як невербальну мовленнєву поведінку комунікантів. У структурі художнього тексту воно має найширший спектр своїх виявів.

Для вираження мовчання в драмі Лесі Українки «Лісова пісня» виступають такі граматичні класи лексем: іменники (*мовчання, пауза, тиша*); прислівники (*мовчки, помовчавши*); дієслова теперішнього часу (*мовчать, задумується, уриває, замовкає, змовкає, замислюється, затихає, мовчить, мовчиш*). Лексеми на позначення мовчання доповнюють прикметники, що семантично конкретизують його: *коротке мовчання, довге мовчання* [9, с. 106]. Мовчання також доповнено кінесичними компонентами. Наприклад: *знизати плечима, відвернутися* тощо.

З'ясовано, що мовчання відтворює передусім емоції. Персонажі Лесі Українки переживають різні емоційні стани, що супроводжуються мовчанням. Наприклад, боязнь, страх: *«Лукаш / Цить! Цить! Не говори! Мовчи! (В голосі його чутно божевільний жаж). / Ти кажеш / продати ліс... зрубати... а тоді вже / не буде так... як ти казала? / Килина / Як? / Що вовк... / Лукаш / (Затуляє їй рота) / Ні, не кажи!»* [9, с. 724].

Встановлено, що ситуація мовчання в драмі Лесі Українки має виразні комунікативні передумови:

1) спосіб уникнення конфлікту (*«Марище / Чи ти мене не знаєш? – / «Той, що в скалі сидить» / Перелесник здригнувся, прудким рухом кинувся геть і зник у лісі»*) [9, с. 710];

2) уважне слухання («Лукаш / ... Що ж ти **мовчиш**? / Розгнівалася? / Мавка / **Я слухаю тебе...** / Твого кохання...») [9, с. 672];

3) неможливість висловити почуття словесно («Мавка / Воно ще краще, / ніж вся твоя хороша, люба врода, / та висловить його і я не можу... / (Смутно-закохано дивиться на нього і **мовчить** хвилинку) / Заграй мені, коханий, у сопілку, / нехай вона все лихо зачарує!») [9, с. 690];

4) сонливість, перехід у стан сну («Лев / ... От і розбіглася на морі супротивна хвиля, / а з теї хвилі вилетіли коні, / як жар червоні, / у червону коляску запряжені... / а на тій колясі.../ (**Змовкає, зможений сном**)») [9, с. 667];

5) засіб переривання комунікації («Лукаш / **Мовчи! Не скигли!** / Килина спинається, глянувши на нього з острахом») [9, с. 723];

6) згода і ствердження («Мавка / А ти зо мною хочеш бути? / Лукаш **киває, потакуючи**») [9, с. 655].

Особливість вияву мовчання в драматургійному тексті полягає насамперед у тому, що воно актуалізоване не тільки в репліках дійових осіб, а й в авторських ремарках. Саме це допомагає глибше пізнати характери персонажів, розкрити їхні психологічні стани. У Лесі Українки ремарки виступають не як другорядний, а інформаційно-релевантний компонент драми.

Важливо й те, що в «Лісовій пісні» людське мовчання тісно пов'язане з природним. Одним із елементів відсутності словесної комунікації в природі є тиша. Тиша природи й мовчання людини взаємопов'язані та доповнюють одне одного. Мовчання людей у Лесі Українки часто відтворено через пейзаж, що уможливлює повноту репрезентації психологічного стану персонажа. З одного боку, воно поєднує людину з природою. З іншого – це шлях до відчуження, усамітнення, що сприяє самопізнанню і самоусвідомленню. Наприклад: «Лукаш / А що ж ти там робила цілу зиму? / Мавка / Нічого. Спала. Хто ж зимою спить? **Спить** озеро, **спить** ліс і очерет. Вербка рипіла все: «Засни, засни...» [9, с. 651]; «Мавка сплітає довге віття на березі, сідає в нього й гоїдається **тихо**, мов у колосці...» [9, с. 654]. Саме тому природа, і зокрема її тиша, відіграє важливе значення в драматичній поемі поетеси.

Мовчання природи Леся Українка передає найчастіше за допомогою іменника (**тиша**); дієслів (**спить**, **затишає**, **сплять**, **стишився**); прислівників (**тихше**, **безгучно**, **тихо**, **стиха**, **тихенько**). Письменниця семантично увиразнює описову конструкцію «тиша» такими лексемами: **повна тиша**, **зовсім затишає**, **зовсім тихо**, **глибока північна тиша**. Так поетеса вербалізує мить абсолютного спокою і тиші.

Невід'ємний елемент драми становлять описи природи, подані в ремарках. Ось як Леся Українка зображує тишу природи: «Глибока північна **тиша**, тільки часом легкий шелест чується в гаю, мов зітхання у сні» [9, с. 682]; «Настає **тиша**. Починається хворе світання пізньої осені»

[9, с. 712]. Тут лексема *тиша* відтворює відчуття рівноваги, душевного спокою.

Іноді письменниця передає стан тиші й без самої лексеми на її позначення. Наприклад: *«По лісі грає червоний захід сонця, далі погасає. Над озером стає білий туман»* [9, с. 663]. В уяві читачів цей опис викликає відчуття спокою, тиші, гармонії.

Важливо, що природа в «Лісовій пісні» активно представлена вербалізацією різноманітних звуків. Навіть вітер *«поривчасто зітхає»*, *«очерет перешіптується з осокою»*, *«очерети сухо шелестять скупим листом»* [9, с. 682]. Однак це не спонтанні звуки, вони не тільки не відвертають уваги від головних героїв, але й допомагають зрозуміти їхній емоційний стан.

Природа – невід’ємна частина драми, яка тісно пов’язана з життям і вчинками героїв. Її можна розглядати у двох аспектах: природа як тло, на якому розгортаються події (ліс, озеро, кожне дерево живе своїм життям, говорить, дихає), і природа як діючий персонаж (сили природи виступають в образах Водяника, Русалки, Лісовика, Мавки, що мають людський вигляд, мову, характер, звички). Цікаво й те, що у драмі є загалом безмовні персонажі – Пропасниця та Килинині діти. Але вони не зайві, а, навпаки, увиразнюють змістову канву твору, виступають у тісному зв’язку, впливаючи на перебіг комунікації загалом.

Для головної героїні – Мавки – природа не німа, не мертва: *«Німого в лісі немає в нас нічого»* [9, с. 215]. Вона розуміє мову квітів і дерев, що дозволяє їй тлумачити Лукашеві мову дикої рожі з ясенем. Усі явища природи для неї – живі істоти.

Природа в «Лісовій пісні» персоніфікована, вона живе в символічних образах, які є дійовими особами п’єси. Персоніфікації підлягають насамперед предмети фауни та флори. Суттєво, що буйний розквіт природи почався, коли виникло кохання Мавки і Лукаша. Леся Українка подає художнє змалювання весняного пробудження, а отже, і пробудження людських почуттів: *«З очеретів чутно голос сопілки, ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі. Спочатку на вербі та вільхах замайоріли сережки, потім береза листом залепетала. На озері розкрились лілеї білі і зазолотили квітки на лататті. Дика рожка появляє ніжні пуп’янки. З-за стовбура старої розщепленої верби, півусохлої, виходить Мавка, в ясно-зеленій одежі, з розпущеними чорними, з зеленим полиском, косами, розправляє руки і проводить долонею по очах»* [9, с. 645]. Звуки природи, музика сопілки з’являються в момент, коли затихають головні герої, коли Лукашеві легше передати свої почуття музикою сопілки, ніж словом.

Уночі природа, мов жива істота, *«починає ходити по лісі»* [9, с. 680]. Коли Лукаш цілує Мавку *«довгим, ніжним, тремтячим поцілунком»*, озиваються солов’їні співи, голоси ночі. Потім природа змінюється: *«Озеро змаліло, очерети сухо шелестять скупим листом»* [9, с. 682].

А коли ж Лукаш зрадив Мавку, природа втратила всі свої життєрадісні барви. Плаче лісова красуня – накрапає дощ. Сум у неї на душі – сумний навколишній світ. Тож настрій дій змінюється відповідно до змін природи, а реальні персонажі гармонійно поєднуються із фантастичними.

Цікаво, що твір розпочинається невербальним компонентом і ним же закінчується. Звук стає передумовою руйнування тиші лісу. У «Лісовій пісні» від звучання мелодії сопілки «пробуджуються» поетичні образи і з'являється потреба у слові. У кінці твору Мавка перетворюється у вербу, що спалахує вогнем, але не гине, бо природа вічно жива, безсмертна: *«Легкий, пухкий попелець / ляже, вернувшись, в рідну землю, / вкупі з водою там зростить вербицю, – / стане початком тоді мій кінець»* [9, с. 736]. Після її монологу настає тиша.

Леся Українка розглядає природу як більш гармонійний світ, ніж людський, а саме наближення людини до природи є орієнтиром на шляху до ідеалу, способом самовдосконалення.

Очевидно, що в драмі-феєрії людське мовчання звучить в унісон з природним. А отже, природа і людина – єдине ціле, тому людське мовчання нерідко відтворено через пейзажі.

М. О. Зубрицька у праці «Музика-Слово-Уява: рецептивно-естетичне навантаження музичності тексту в «Лісовій пісні» Лесі Українки» слушно стверджує, що в цьому творі «мовчання близьке до музики, воно з'являється, коли не вистачає слів висловити невимовне, досягнути неосяжне. Власне, поетеса за допомогою музики єднає світ вічності та вмирущого мовлення» [4, с. 17].

Т. І. Гундорова щодо мовчання Мавки висловлює міркування, що воно «є своєрідним, оскільки вона, як ніхто інший, близька до природи». Дослідниця називає Мавку «метафорою безсловесності», ідеальна мова в Лесі Українки – це «безсловесна мова», бо «людська мова, позбавлена сакрального змісту, нездатна забезпечити істинне порозуміння» [3, с. 76].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, мовчання в драмі «Лісова пісня» – це багатопланове поняття, яке можна розглядати в різних аспектах. Воно несе в собі певне смислове навантаження. Лексичні елементи, які експлікують ситуацію відсутності словесної комунікації, передають різні емоційні стани героїв. Крім того, воно може бути доповнене іншими кінесичними компонентами, зокрема жестами та мімікою.

Описи природи, подані в ремарках, – невід'ємний елемент драми. Мовчання природи створює необхідне тло для комунікації персонажів, адже природа, як головний комунікант, може впливати на силенційну ситуацію, гармонійно поєднуючи його з тишею природи.

Тиша – домінанта природи. Водночас вона – елемент невербальної комунікації, що тісно пов'язаний із мовчанням і який корелює з різними емоційними станами людини та природи. Феномен тиші в природі в драмі

часто відтворено через персоніфікацію. Мовчання героїв і тиша природи взаємодоповнюють одне одного.

Невербальне комунікування у драмах Лесі Українки належить до частотних елементів із виразним композиційним та семантичним навантаженням. А тому перспективи дослідження вбачаємо в порівнянні вияву феномену мовчання в інших текстах Лесі Українки.

Список використаної літератури

1. Анохіна Т. О. Інтеграція вербальних та невербальних знаків (на матеріалі англійської мови) // Матеріали Всеукр. наук. конф. «Другі Каразінські читання: два століття Харківської лінгвістичної школи»: зб. наук. пр. Харків: ХНУ ім. В. Каразіна, 2003. С. 14–15.
2. Богдан С. К. Мовчання в епістолярній поведінці Лесі Українки // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк, 2013. № 22 (271). С. 11–17.
3. Гундорова Т. І. Мавка як «метафора безсловесної мови» // *Femina Melancholica*. Київ: Критика, 2002. С. 76–80.
4. Зубрицька М. О. Музика-Слово-Уява: рецептивно-естетичне навантаження музичності тексту в «Лісовій пісні» Лесі Українки // *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк, 2008. Т. 4. Кн. 1. С. 11–22.
5. Кобякова І. К. Модус поетического молчания [Текст] // *Issues of Preservation of Originality and Interference of National Languages in Conditions of Globalized International Life: CXXV International Research and Practice Conference and II stage of the Championship in philological sciences*. Лондон: IASHE, 2016. С. 11–14.
6. Сливинський О. Т. Мовчання як іншість. Літературно-антропологічна перспектива // *Слово і час*. 2002. № 8. С. 59–68.
7. Солощук Л. В. Вербальні та невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі. Харків: Константа, 2006. 486 с.
8. Солощук Л. В. Принцип координативної взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації // *Мовні та концептуальні картини світу*: зб. наук. пр. Київ: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2006. Вип. 17. С. 353–360.
9. Українка Леся. Драматичні твори. Київ: Дніпро, 1989. 761 с.
10. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 1975–1979.

References

1. Anokhina, T. O. (2003). *Intehratsiia verbalnykh ta neverbalnykh znakov (na materialy anhliiskoi movy)* [Integration of Verbal and Nonverbal Means (on the material of the English language)]. In *Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii «Druhi Karazynski chytannia: dva stolittia Kharkivskoi lnhvistychnoi shkoly»*. Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Bogdan, S. K. (2013). *Movchannia v epistoliarnii povedintsi Lesi Ukrainky* [Silence in the epistolary manner of Lesia Ukrainka]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 22 (271), 11–17. [in Ukrainian].
3. Hundorova, T. I. (2002). *Mavka iak «metafora bezslovesnoi movy»* [Mavka as «the metaphor of a dumb language»]. *Femina Melancholica*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
4. Zubrytskaya, M. O. (2008). *Muzyka-Slovo-Uiava: retseptyvno-estetychne navantazhennia muzychnosti tekstu v «Lisovii pisni» Lesi Ukrainky* [Music-Word-Imagination: the receptive-aesthetic loading of the text musicality in the “Forest Song” by Lesia Ukrainka]. *Lesya Ukrainka i suchasnist*, 4, part 1, 11–22. [in Ukrainian].

5. Kobjakova, I. K. (2016). *Modus poeticheskogo molchanija* [Modus of the Poetic Silence]. In *Issues of Preservation of Originality and Interference of National Languages in Conditions of Globalized International Life: CXXV International Research and Practice Conference and II stage of the Championship in Philological Sciences*. London. [in Russian].
6. Slyvynskiy, O. T. (2002). *Movchannia iak inshist. Literaturno-antropolohichna perspektyva* [Silence as otherness. Literary-anthropological perspective]. *Slovo i chas*, 8, 59-68. [in Ukrainian].
7. Soloshchuk, L. V. (2006). *Verbalni ta neverbalni komponenty komunikatsii v anhlo movnomu dyskursi* [Verbal and nonverbal components of communication in the English-speaking discourse]. Kharkiv: Konstanta. [in Ukrainian].
8. Soloshchuk, L. V. (2005). *Pryntsyp koordynatyvnoi vzaiemodii verbalnykh ta neverbalnykh komponentiv komunikatsii* [Principle of coordinating interaction of verbal and nonverbal components of communication]. *Movni ta kontseptualni kartyny svitu*, 17, 353-360. [in Ukrainian].
9. Ukrainka L. (1989). *Dramatuchny twory* [Dramatic works]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
10. Ukrainka, L. (1975-1979). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works] (Vols. 1-12). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Романюк Людмила. Языковое проявление молчания и тишины в «Лесной песне» Леси Украинки. В статье рассмотрено молчание как невербальный способ коммуникации; обозначены особенности молчания в драматическом тексте, учитывая многоаспектность этого феномена; установлены особенности «молчания природы» в произведении украинской писательницы; исследованы базовые лексемы для обозначения молчания и тишины; проанализирована взаимосвязь молчания героев и тишины природы в драме-феерии «Лесная песня»; изучена специфика их языкового отражения в произведении; определены коммуникативные предпосылки молчания; описаны различные эмоциональные состояния героев, сопровождающиеся молчанием; выявлена специфика связи молчания с речью.

Ключевые слова: невербальная коммуникация, молчание, тишина, вербализация, персонификация.

Romaniuk Liudmyla. Language Tokens to Convey Stillness and Silence of Nature in Lesia Ukrainka's Drama "Forest Song". The article considers the concept of silence as a non-verbal means of communication, focusing on the peculiarities of silence revelation in the dramatic text and accounting for the multidimensional nature of this phenomenon.

The basic lexemes range of the concept of *silence* in Lesia Ukrainka's drama-fairy tale *Forest Song* is in the focus of the research. The study elucidates the linguistic reflection specifics of this concept in the drama and determines the communicative preconditions of it, the semantic structure and the stylistic functions of the lexemes expressing the state of muteness or silence. To convey the notion of silence in drama "Forest Song" Lesia Ukrainka uses the following grammatical classes of lexemes: nouns (*silence, in silence, pause, stillness, muteness*); adverbs (*silently, keeping silent*); verbs in the present simple tense (*keeps silence, contemplates, interrupts, ponds, calms down, etc.*). The lexemes denoting silence are attributed by adjectives that semantically specify them: short silence, long silence. Voicelessness is also rendered by kinesics components. For example: *shrug, turn away*, and so on.

The peculiarity of manifestation of silence in the dramatic text is, first of all, the fact that it is actualized not only in replicas of actors but also in the author's remarks. The study has revealed that the phenomenon of silence is closely related to the features of emotional stress. Lesia Ukrainka's characters are experiencing different emotional states accompanied by silence.

Nature in the "Forest Song" is personified. It lives in the symbolic images of the play. They are primarily the subjects of fauna and flora. Lesya Ukrainka's "Silence of Nature" renders *silence* as *stillness* with the help of verbs *sleeps, calms down, dies*; adverbs: *quieter, silently, quietly*. The writer semantically expands the descriptive patterns of «silence» with such tokens: *complete silence, completely calm, completely silent, deep northern silence*. Lexical elements that spell out the absence of verbal communication convey different emotional states of heroes. Nonverbal communication means in Lesia Ukrainka's drama fall into the category of frequent elements with distinct compositional and semantic loading.

Key words: non-verbal communication, silence, stillness, Human Silence, Nature Silence, verbalization, personification.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2018